

Kā strādāt ar literatūrzinātnisku tekstu?

Kas jādara, ja jālasa specifisks kādas zinātnes vai jomas teksts?

- Saproti lasīšanas nolūku. Kāds uzdevums tev ir jāveic?
- Ļoti iespējams, ka teksts būs jālasa vismaz 2 reizes.
- Vispirms ar krāsainu marķieri atzīmē vai izraksti nesaprotamos vārdus! Noskaidro šo vārdu nozīmi vārdnīcā!
- Lasi tekstu uzmanīgi! Atzīmē vietas, kas tev var noderēt! Vari izmantot kādu atzīmju sistēmu, piemēram, ar “+” malā atzīmē derīgo, ar “!” to, par ko vēl jāpadomā, ar “?” interesanto.
- Atzīmē vai formulē jautājumus, kurus vēl vajadzētu noskaidrot!
- Nākamajā reizē vari lasīt tikai atzīmētās vietas, lai izmantotu nepieciešamo informāciju atbilstoši nolūkam.
- Ir labi tekstu ar kādu pārrunāt. Tā ir iespējams salīdzināt viedokļus.

Šajā tematā tev, izmantojot piedāvātos tekstus, ir jānoskaidro fantāzijas žanram raksturīgais. Mēģini izmantot iepriekš dotos padomus!

Pirms lasi, izpēti tabulā, kāda informācija tev jāatrod!

Lasot tekstu, pasvītro / iekrāso būtiskas, ar fantāzijas žanru saistītas atziņas!

Izmanto vairāku krāsu marķierus!

Bārbala Simsone

Līdz pat pagājušā gadsimta beigām fantāzijas žanrs latviešu literatūrā bija sava veida terra *incognita*. Darbiem, kuru sižets ļautu runāt par piederību šim žanram, bija galvenokārt gadījuma raksturs. Padomju režīmā fantāzijas žanra darbi netika atzīti. Pēc neatkarības atgūšanas situācija sāka lēnām mainīties. Pēdējo gadu laikā latviešu literatūrā jauniešu fantāzijas darbi ir kļuvuši populāri. Tas saskan arī ar šībrīža tendencēm pasaules literatūrā – populāri ir gados jaunu (līdz 30 gadu vecumam) autoru jauniešiem adresēti fantāzijas un fantastikas darbi. Latvijā ir pazīstami tādi ārvalstu jaunie rakstnieki kā angliete R. Lasitjē (romāns “Datorcilvēks Haks” sarakstīts 17 gadu vecumā), francūziete F. Bižora (romāns “Trīs maģiskie akmeņi” sarakstīts 13 gadu vecumā), amerikānis K. Paolīni (romāns “Eragons” sarakstīts 15 gadu vecumā) un citi. Arī Latvijā šajos žanros dominē jauniešu rakstītais.

*Terra incognita –
nezināmā zeme*

Fantāzijas darbus var iedalīt 4 pamatkategorijās.

Pirmo kategoriju veido darbi, kas seko fantāzijas žanra klasiskajai tradīcijai.

To aizsāka Dž. R. R. Tolkīna hrestomātiskais “Gredzenu pavēlnieks”. Tradicionālie elementi, aizguvumi un formulas ir vienkārši saskatāmi. Jauns, maģiski apdāvināts varonis no ikdienas nokļūst maģiskā paralēlajā realitātē, kur to apber spraigu piedzīvojumu kaudze. Valda izteikta melnā un baltā polaritāte, sastopamas no pasaules mitoloģijām aizgūtas vai jaunradītas pārdabiskās būtnes, ieturēta viduslaiku stilam līdzīga vide. Šai kategorijai pieder romāni “Pūķa dziesma”, “Vilcenes stāsts”, “Lidojums”, “Dana un medaljons” un tā turpinājums “Dana un Otrā pasaule”, “Noljāras kristāli” un “Rozā kvarca brālība”.

Otro kategoriju veido darbi, kuros tiek radītas nākotnes vīzijas ar postapokaliptisku ievirzi. Tie ir “Laimes monitorings”, “75 dienas”, “Digitālo neaizmirstulīšu lauks”, “Labie draugi” un “Naktstauriņš”. Autori iztēlojas dzīvi uz mūsu planētas aptuveni 100 gadus tālā nākotnē, kurā tehnoloģiskais progress un vispārējā globalizācija izraisa

apokaliptisks –
tāds, kas cenšas
skaidrot cilvēces un
pasaules likteņus

cilvēcības zudumu un citas negācijas. Sižetu pamatā ir globālā taisnīguma un indivīda brīvības tematika. Redzama interese par to, kādu iespaidu uz cilvēka psihi atstāj kontrole, vara un globalizācija – dažkārt iemiesota anonīmās, visvarenās organizācijās. Romānos šādas organizācijas pārvalda pasauli ne tikai fiziski, bet arī kontrolējot cilvēku domas. Šī darbu grupa atbalso pasaulē populāro jauniešu antiutopijas žanru. Šo žanru slavenu padarīja Sūzenas Kolinsas triloģija “Bada spēles”.

Trešo kategoriju veido darbi no pilsētas jeb urbānās fantāzijas žanra: Lindas Nemieras romāni “Septiņi” un “Kaķa lāsts” – tipiski pilsētas fantāzijas darbi. Tajos lasītājam labi pazīstamā urbānā vidē (Rīgā, citās Latvijas un Eiropas vietās) negaidot uzrodas un sāk aktīvi darboties mītiski tēli

klišēja – paraugs,
ko atkārtoti bez
oriģinalitātes

– dievi, vilkači, eņģeļi, nāras un citi. Turklāt tie visi darbojas nevainojamā saskaņā ar modernās dzīves reālijām – automašīnām, reklāmām, TV. Nacionālā specifika šajos darbos redzama vides izvēlē un attēlojumā, taču liela daļa mītisko tēlu

ir aizgūti no pasaules mitoloģiskajām sistēmām. Tie, kurus varētu uzskatīt par latviešu folkloras tēliem – vellata, sumpurnis, spīgana –, parādās tikai epizodiski. Fantāzijas elementi – pārdabiskās būtnes, spējas utt. – šajos darbos traktēti no praktiska mūsdienu cilvēka skatupunkta, ar humoru apspēlējot literatūras un sadzīves klišejas.

Ceturto kategoriju fantāzijas oriģinālliteratūrā veido īsproza – stāstu krājumi “Bohēmijas zaglis”, “Dubultnieki un citi stāsti” un “Purpura karaļa galmā”. Stāstu krājumos vērojama žanriskā eklektika. Krājumos ir iekļauti gan fantāzijas, gan fantastikas, gan šausmu žanram piederīgi stāsti. Šai kategorijai jāpieskaita arī levas Melgalves romāns “Mirušie nepiedod”. Šo darbu autori apraksta tādas fantastu iecienītas tēmas kā nākotnes cilvēks tehnoloģisko sasniegumu varā, mākslīgā intelekta centieni līdzināties cilvēkam, laika ceļojumu paradoksi un radītāja atbildība par radīto. Vairāki stāsti sakņojas Latvijas kultūrvēstures mantojuma elementos un rotaļājas ar tiem. Piemēram, Daces Znotiņas stāsti krājumā “Purpura karaļa galmā” un daļa no Didža Sedlenieka stāstiem ar humoru pārfrāzē tautas pasakas – par vecīti un zelta zivtiņu, par princi krupja ādā, par ganuzēnu, kurš atrod brīnumpriekšmetu, un tamlīdzīgi. Krājuma “Purpura karaļa galmā” titulstāsta autors Arnis Buka atzīst, ka ideju sava stāsta videi – smēlies gan grupas “*King Crimson*” dziesmā ar tādu pašu nosaukumu, gan Veronikas Strēlertes dzejolī “Bruņu kalps”. Maģiskā reālisma stilistikā rakstītajā stāstā brutāls karalis pārvalda galmu. Angliski rakstošais latvietis Toms Kreicbergs savos stāstos kā varoņus ievēd Latvijas krievu kopienas pārstāvjus un raksta par nākotni, kad Rīgā uzbūvēts metro. Ar metro ir iespējams aizbraukt atpakaļ uz 20. gadsimta 70.–80. gadu Rīgu.

Visu rakstu Jauniešu fantāzijas literatūras fenomens Latvijā (2010–2013) vari lasīt kultūras un patstāvīgas domas interneta žurnālā Satori, sk. <https://www.satori.lv/article/latviesu-fantazija>

Ieva Melgalve

Mūsu autori sāk iet savu patstāvīgu ceļu. Tas vairs neatkārto ārzemju tendences. Tādi fantāzijas žanrā tipiski motīvi kā pseidoviduslaiku pasaule, romantika un piedzīvojumi vairs nav dominējošie. Ir izveidojušās spēcīgas miksētu žanru tendences: fantāzijas apvienojums ar detektīva elementiem, šausmu žanra ietekme, zinātniskajā fantastikā – postapokaliptiski darbi un antiutopijas, bet bērniem un pusaudžiem paredzētajos tekstos – pieaugšanas stāsts. Par spīti priekšstatam, ka latvieši īsti jokot nemāk, liela nozīme mēdz būt humoram un pašironijai.

Līdzīgi kā fantāzijas un fantastikas žanra atdzimšanas sākumā, ir vairāki apakšžanri, kuros mēs varam atzīmēt, ka ir tapis vismaz viens darbs. *Tvaikpunks (steampunk)* “Danse Macabre” triloģijā, urbānā fantāzija (vizizteiktāk – Lindas Nemieras “Kaķača” sērijā), kosmiskā opera Ilzes Eņģeles grāmatā “Sektors 18-08” un *new weird* ar šausmu, fantastikas un metamodernisma elementiem Artūra Bērziņa grāmatā “Visuma vērpēji”. Nedaudzi, bet pieminēšanas vērti ir mēģinājumi ieviest latviešu fantastikā un fantāzijā latviskuma elementus. Daudzveidīgi ir interpretēti kristietības motīvi, dažādu subkultūru atspoguļojums un interesantais utopijas / distopijas apvienojums Ilzes Eņģeles darbos. Ir arī daži mēģinājumi risināt robotu un mākslīgā intelekta problemātiku (piemēram, BNR.1 darbā “Labie draugi”).

Dīvaina tendence ir tieksme uz multiversiem (proti, lēkāšanu starp vairākām paralēlām pasaulēm) un ceļojumiem laikā. Dažkārt multiversa ideja ir izstrādāta brīnišķīgi. Labākais piemērs būtu Toma Kreicberga īsais stāsts “Mammu, te rakstām Žeņa, tavs dēls” krājumā “Dubultnieki”. Elizabetes Eglītes “Tikšanās laikā” labi izmanto ceļojuma laikā iespējas.

Otra tikpat kaitinoša tendence ir citplanētiešu izmantošana “sižeta krukā” vietā. Citu planētu saprāti ir ļoti interesants un aizraujošs zinātniskās fantastikas temats. Bet latviešu autori, šķiet, t’su os saskata tikai kā risinājumu “man apnika rakstīt” un / vai “es nezinu, kā atrisināt darba sižetu” problēmai.

Tomēr ir dažas jomas, kurās zinātniskajā fantastikā un fantāzijā ir izdevies labi risināt idejas, kas pilnvērtīgi izmanto žanra iespējas. Piemēram, Lauras Dreizes “Laimes monitorings” un Jāņa Valka “Rakstu vācēja ceļš” ir ne vien stāsts par meklējumiem (kas ir diezgan labi zināms šablons), bet arī stāsts par atradumu, kas radikāli maina pasaules izpratni. Tāpat notiek labi mēģinājumi izmantot fantāzijas žanra iespēju izveidot alternatīvu kultūru un izstrādāt citādu pasauli ar savām likumsakarībām – pat ja lielākā daļa darbu apstājas pie “citādas pasaules izstrādes”.

Viena no spēcīgākajām idejām, kas atainojas latviešu fantastikā un fantāzijā, ir sociālā kritika. Tas ir vērtējošs, analītisks skatījums uz mūsu sabiedrību, projicējot to alternatīvā nākotnē vai citādā tagadnē. Šeit būtu jāmin Ingas Žoludes asais feminisma darbs “Santa Bibliā”, Artūra Bērziņa “Visuma vērpēji” un vairāki stāsti antoloģijā “Zilie jūras vērši”. Otrs interesants virziens ir spekulatīvo žanru elementu izmantošana. Tos izmanto, lai veidotu fantastisku, no “realitātes” žņaugiem atbrīvotu literatūru. Tas izpaužas Andra Zeibota darbā “Okeāniskais Es” un daudzu autoru īsajos stāstos.

Kopumā var teikt, ka arī fantastikas un fantāzijas literatūra ir kļuvusi spēcīgāka, pārliecinātāka un interesantāka.

Visu rakstu “Kurp dodies, latviešu zinātniskā fantastika un fantāzija?” vari lasīt vietnē *Delfi*, sk. <https://www.delfi.lv/kultura/news/books/ieva-melgalve-kurp-dodies-latviesu-zinatniska-fantastika-un-fantazija.d?id=48812983>